

ÖREGEDÉS

Bálint Lajos – Spéder Zsolt

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- A társadalmi szintű öregedés alakulását döntően két, egymástól bizonyos szempontból független folyamat, a halandóság és a termékenység alakulása formálja. A közelmúlt előrecedési folyamataiban, a korstruktúra negatív módosulásában a rendkívül alacsony termékenység játszik meghatározó szerepet.
- Napjainkban minden hatodik honfitársunk a 65 év feletti korcsoportjába tartozik.
- Nemzetközi összevetésben a magyar társadalom nem tartozik a kontinens legöregebb társadalmi közé. Ennek oka alapvetően a kedvezőtlen közép- és időskori halandóságra vezethető vissza.
- Az elmúlt két évtizedben jelentős mértékben javultak az időskorúak életkilátásai. A 65. év betöltésekor várható élettartam a férfiaknál 12 évről 13,8 évre, a nőknél 15,3 évről 17,6 évre emelkedett 1990 és 2010 között. Az időskorban várható élettartam jelenlegi szintje azonban messze elmarad a nyugat-európai, valamint a kelet-közép-európai régió országokban tapasztalt értékektől. A legutóbbi időszak folyamatai alapján érdemi felzárkózásról nem beszélhetünk.
- Az idősek aránya az ország északkeleti és délnyugati térségeiben, valamint a Budapestet körülölelő agglomerációs, szuburbanizációs, illetve azzal szomszédos térségekben a legalacsonyabb.
- A társadalom a nők körében fiatalabb életkorban (60,8 év) húzza meg az időskor határát, mint a férfiak körében (63,1 év). Az időssé válás észlelése az egyéneknél és a társadalmi csoportoknál eltérő időzítésű: vannak, akik már a 60-as éveik elején időseknek, és vannak olyanok, akik még a 60-as éveik vége felé is középkorúnak érzik magukat. A 65–69 évesek harmada még nem érzi magát időseknek.
- Napjainkban nem jellemző, hogy az idősek gyermekeikkel és unokáikkal, többgenerációs családban élnek együtt. Az életkor előrehaladtával – döntően az özvegyülés következtében – folyamatosan nő az egyedül, özvegyen egyszemélyes háztartásban élők aránya. A késői időskor lassan terjedő folyamata a szülők és valamelyik gyermek újbóli összeköltözése: becsléseink szerint az idősek egyötöde él (újra) együtt gyermekével a nyolcadik évtized fordulóján.
- Az időskor generáció gyakran van együtt gyermekeivel: a gyerekeiktől külön élő szülők több mint felének van szinte napi személyes kapcsolata gyermekeivel, és az időskorú szülők 15 százalékáról mondhatjuk, hogy igen ritkán (havonta, vagy annál is ritkábban) találkozik gyermekeivel.
- Az időskor egyik jellemző állapota a magányosság: Magyarországon összeségében a 65 év feletti alig több mint tizede érzi gyakran vagy állandóan magányosnak magát.
- Noha Magyarországon az idősek státusát más korcsoportokhoz képest hátrányosan ítélik meg, relatív hátrányuk mégis az egyik legkisebb Európában.

A TÁRSADALOM DEMOGRÁFIAI ÖREGEDÉSE

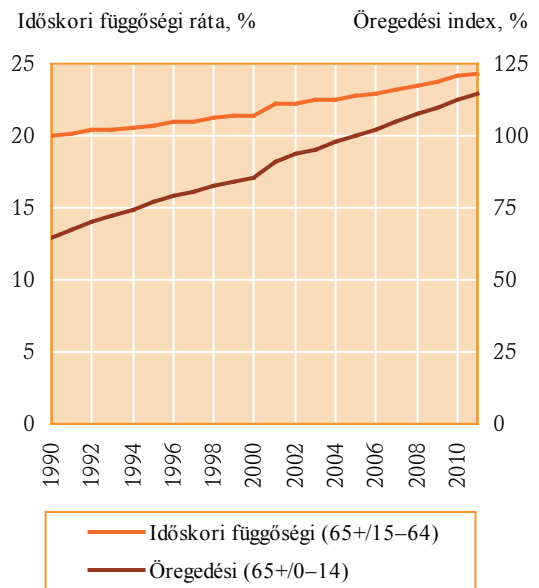
A népesség idősödése a világ számos országában megfigyelhető jelenség. Demográfiai nézőpontból a népesség korösszetételét a termékenységi és a halandóság alakulása, valamint a nemzetközi vándorlás egyenlege együttesen befolyásolja. A termékenység a fiatalabb korcsoportok, a mortalitás az idősebbek, míg a vándorlás jóval szórtabban, de inkább a középidős korosztályok számának alakulására gyakorol közvetlen hatást. Az európai társadalmak korstruktúrája – a termékenység tartós visszaesése és a születéskor várható élettartam megszakítatlan javulása miatt – az utóbbi évtizedekben jelentősen átalakult. Ennek a folyamatnak legfontosabb ismérve és következménye a népesség örege-
dése, az idősebb korosztályok számarányának növekedése.

A társadalmi szintű öregedés mérésére számos mutatószám áll rendelkezésre. A legáltalánosabb a 65 éves és az annál idősebb népesség aránya a népességen belül. Ezen mutató alapján az időskorú népesség száma 1990 és 2011 között 300 ezer fővel (1,37 milliőről 1,67 millióra) növekedett, ennek következtében az időskorúak aránya 3,5 százalékponttal volt magasabb a 1990. évinél. Az idős korcsoport aránya 1990-ben 13,2 százalék, 2001-ben 14,6 százalék, 2011-ben pedig 16,7 százalék volt a népességen belül. A növekedés főképp az elmúlt évtizedben gyorsult fel.

Az időskorú népesség aránya mellett gyakran alkalmazott jelzőszám az *időskori függőségi ráta*^F és az *öregedési index*^F. A függőségi ráta az aktív korú (15–64 évesek) népességre jutó idősek (65 évesek és annál idősebbek) arányát, az öregedési index pedig a 14 éves és ennél fiatalabb népességre jutó idősek arányát mutatja meg. Az előbbi inkább az öregedés aktuális állapotát jelzi, az utóbbi pedig a jövőbeli tendenciákat vetíti előre. Mindkét mutató időso-

ra monoton növekedésről árulkodott. Az időskori függőségi ráta 1990-ben 20 százalék volt, 2000-ben már 21,4 százalék, 2011-ben pedig 24,4 százalékra nőtt. Az éves növekedés üteme 0,2 százalék volt. Az öregedési index éves növekedése 2,4 százalék körül alakult. A mutató értéke 1990-ben még 64,5 százalék volt, tehát 10 gyermekre és fiatalokúra nagyjából 6 időskorú jutott. Ma viszont 10 gyermekre több mint 11 idős jut. A termékenység rendkívüli visszaesése miatt a mutató értéke már az ezredfordulón 85,5 százalékra nőtt, 2005-ben a korcsoportok közötti arányok kiegyenlítődték. A legutóbbi év adatai szerint az idősek aránya több mint 10 százalékkal meghaladta a fiatalokéét, a mutató értéke pedig 114,7 százalékra növekedett (1. ábra).

1. ábra: Az öregedési index és az időskori függőségi ráta, 1990–2011

Forrás: Demográfiai táblázó, saját számítás.

A népesség előregedése, az idősebb korcsoportok egyre kedvezőbb életkilátásai miatt szükségszerűvé vált az idősebb korcsoportok

további tagolása. Az idős népességen belül gyakran különböztetünk meg három korcsoportot: a fiatal időseket (65–75 év közöttiek), az idősebb időseket (75–85) és legidősebb időseket (85+).

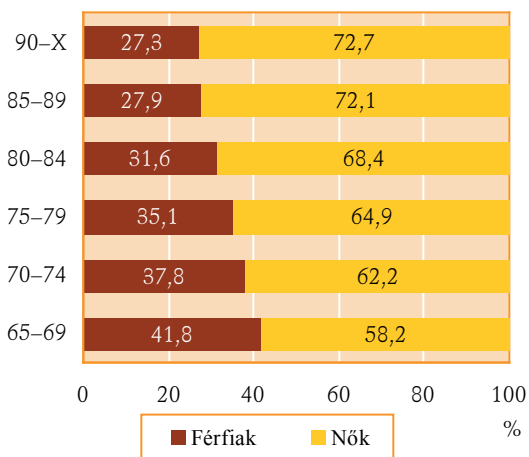
1. táblázat: Az idős korcsoportok népességszáma különböző éveken

Korcsoport	1990	2001	2011
65–75	797 450	899 645	930 540
75–85	489 013	448 338	570 836
85+	87 459	119 832	169 759
Összesen	1 373 922	1 467 815	1 671 135

Forrás: Demográfiai táblázó, saját számítás.

A népességadatok alapján 1990 és 2011 között valamennyi idős korcsoport népessége számottevően növekedett. A legidősebb idősök száma közel megduplázódott, míg a fiatal időseké és az idősebb időseké egyaránt 16 százalékkal volt magasabb a két évtizeddel korábbanál (1. táblázat).

2. ábra: A nemek aránya az idős korcsoportoknál, 2011. január 1.

Forrás: Demográfiai táblázó, saját szerkesztés.

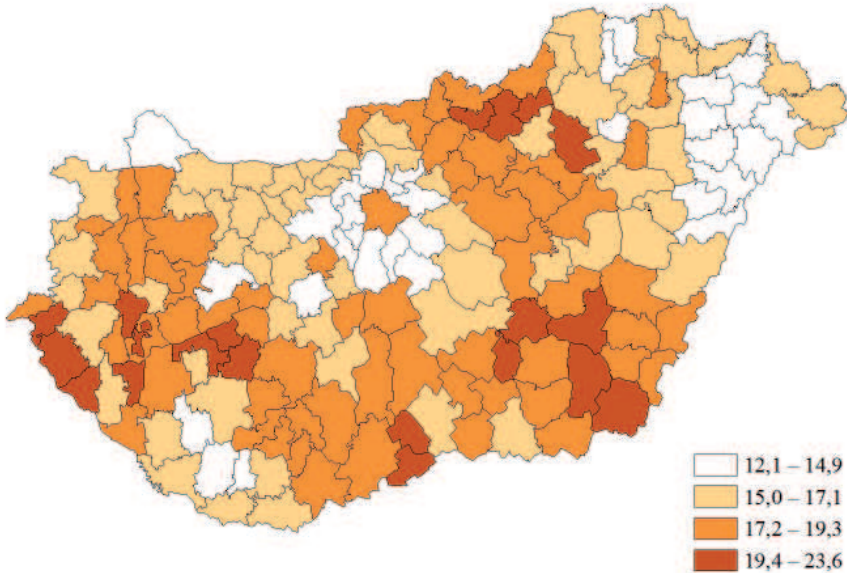
Nemenkénti kitekintésben az időskorúakon belül a nők aránya – kedvezőbb továbbélési esélyeik miatt – jelentősebb, és a kor előrehaladtával a különbségek egyre markánsabbak. A megfigyelt népességadatok szerint 2011-ben a 65–69 év közöttiek korcsoportjában nagyjából három nőre két férfi, a legidősebb idősöknél (a 85 éveseknél és a náluk idősebbeknél) négy nőre már csak egy férfi jutott (2. ábra).

HAZAI TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK

Az idős korcsoportok (65 évesek és idősebbek) területi eloszlása alapján Magyarország három fiatalabb korstruktúrájú térségre és azokra a „köztes” területekre tagolódik, ahol az idősök aránya magasabb. A térképi ábrázolás alapján a hasonló értékek csoportosulásairól beszélhetünk, amelyek meglehetősen kompakt, egybefüggő térségeket határolnak körül. Alacsony az időskorú népesség aránya az ország északkeleti és délnyugati térségeiben, valamint a Budapestet körülölelő agglomerációs, szuburbanizációs, illetve az azzal szomszédos kistérségekben. Ezekre a térségekre kivétel nélkül magasabb termékenység, de nem feltétlenül magasabb várható élettartam jellemző. Míg a főváros körüli területeken magas születéskor várható élettartamok figyelhetők meg, addig az északkeleti és a délnyugati térségekre a legalacsonyabb életkilátások jellemzők.

A makroszintű adatokhoz hasonlóan a területi adatok is egyértelműen azt támasztják alá, hogy a korstruktúra alakulására a termékenység gyakorolja a legnagyobb befolyást. Itt jegyzendő meg, hogy a főváros értéke (18,6 százalék) alapján köztes helyet foglal el a kistérségek rangsorában. A várakozásokkal szemben tehát Budapest nem tartozik a leginkább elöregedő térségek közé (3. ábra).

3. ábra: A 65 éves és ennél idősebb népesség aránya a népesség belül, 2011

Forrás: Demográfiai táblázó, saját szerkesztés.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

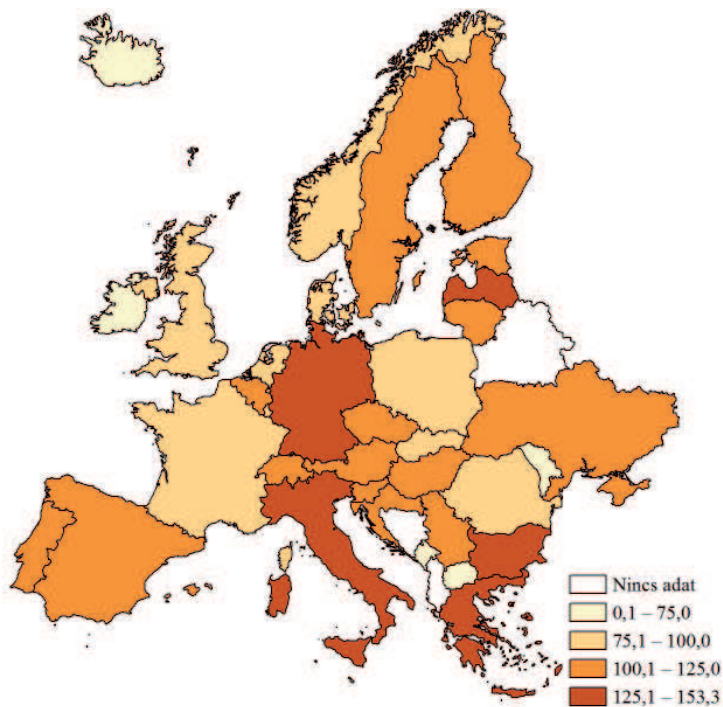
Magyarországon a 65 éves és idősebb népesség aránya alacsonyabb, mint az Európai Unió országainak átlaga. 2010-ben az EU 27-ek átlaga 17,4 százalék, míg Magyarorszáké 16,6 százalék volt. Az idősebb népesség aránya Németországban (20,7 százalék), Olaszországban (20,2 százalék), Görögországban (18,9 százalék) és Svédországban (18,1 százalék) volt az EU átlagánál magasabb.

Hazánk a medián életkor alapján sem tartozik az Unió legöregebb társadalmi közé. A hazai érték 2010-ben 39,8 év volt, míg az EU átlaga 40,9 év. Kiugróbb értékek a német (44,2), az olasz (43,1), az osztrák és a görög (41,7) társadalmaknál figyelhetők meg (Demography Report 2010).

Ezzel szemben a fiatal és az idős korcsoportok arányát mutató idősödési index – a

rendkívül alacsony hazai termékenységnek köszönhetően – már kedvezőtlenebbnek bizonyult az Unió tagállamainak átlagánál (111,3 százalék). Magyarország a legelőnytelenebb korcsoportos arányokat felmutató országokat követő csoportba tartozott az Európai Unióban. A hazai érték (112,6 százalék) ugyanakkor számos környező ország értékével mutatott hasonlóságot. Az idősödési index értéke pontosan megfelelt a horvát, a szerb, az ukrán értékeknek, és nem sokban tért el az osztrák értéktől. A közép-kelet-európai régióhoz tartozó szlovák (80 százalék) és lengyel (89,3 százalék) adatok ugyanakkor messze elmaradnak a fentiektől. Mindez megerősíti a tékép által is sugallt benyomást, hogy különböző gazdasági fejlettségű országok nagyon hasonló korcsoportos arányokat mutatnak, amelyek mögött eltérő demográfiai folyamatok húzódnak meg (4. ábra).

4. ábra: Az idősödési index alakulása Európa országaiban, 2010

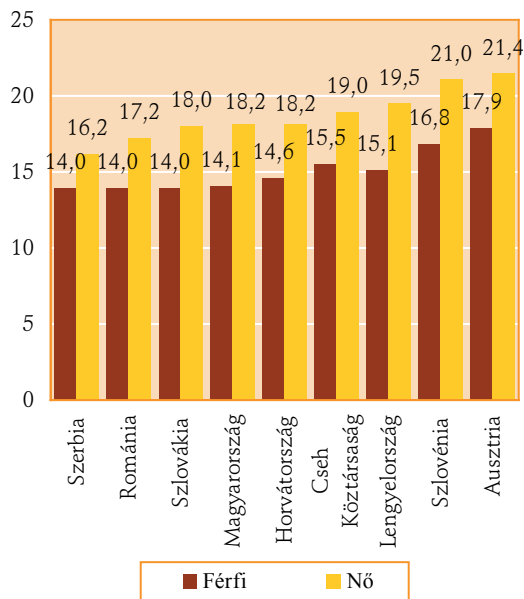
Forrás: Eurostat, saját szerkesztés.

Az öregedés mutatószámainak másik bázisát a halandósági tábla szolgáltatja. Közülük a legáltalánosabban alkalmazott mutatószám az egyes életkorokban, esetünkben a 65 éves életkorban várható élettartam. A nemzetközi összevetés egyértelműen alátámasztja, hogy a magyarországi időskori halandóság is elmarad a nyugat-európai mintázathoz tartozó osztrák és szlovén értékektől, és Szlovákia kivételével a másik két visegrádi országhoz (Csehország, Lengyelország) képest is leszakadás mutatkozik (5. ábra). Az időskori várható élettartam mutatójában Magyarország kevésbé marad el Ausztriától, mint a születéskor várható élettartam mutatójában: ez alapvetően (de nem kizárólag) a rendkívül kedvezőtlen hazai középidős népesség halandóságára vezethető vissza.

Magyarországon az időskorúak életkilátásai az elmúlt húsz évben mindkét nemnél javultak. Az idősebb népesség várható élettartamára a kilencvenes évek megrázkódtatásai nem gyakoroltak hatást, a javulás folyamatosnak bizonyult. A növekedés üteme azonban korántsem tűnik példa nélkülinek. Ugyanezen időszak alatt a nyugat-európai országok többségénél – sőt némely volt szocialista országban is (Csehország, Lengyelország) – nagyobb léptékű javulás realizálódott. A várható élettartamok tekintetében tehát nem került sor számottevő felzárkózásra. Nemek szerint tekintve: a 65 éves korban várható élettartam javulása 1990 és 2010 között Magyarországon a nők körében valamivel jelentősebb volt (2,4 év), mint a férfiak (1,8 év) között. Ennek megfelelően javultak a továbbélési valószínűségeik.

ségek is. A kilencvenes évek elején tíz férfiből kevesebb mint hat élte meg a 65 éves életkort, 2010-ben már több mint kétharmaduk (67,8 százalék).

5. ábra A 65 éves életkorban várható élettartam (év) Magyarországon és néhány kiválasztott országban, nemek szerint, 2010*

Megjegyzés: Románia adatai 2009-ből származnak
Forrás: Eurostat.

A halálozás medián életkora a halandósági tábla alapján a férfiaknál 68,1 évről 72,2 évre, a nőknél 77,6 évről 81,5 évre nőtt (2. táblázat).

AZ IDŐSKOR HATÁRAI

Míg a felnőtté válásban a 18. életév betöltése az élet számtalan területén új jogokat és kötelességeket ad a cselekvő individuum kezébe, és így méltán tekinthető a felnőtté válás életkori határának, az időssé válásban nehezebb meghatározni a kitüntetett életkort. Előrebocsátjuk, hogy *a társadalom öregedése minden esetben nyilvánvaló*, bármilyen döntést hozunk is a társadalom demográfiai öregedése szempontjából – például az életkor kiválasztása csak az öregedés mértékére van hatással. Az öregedés mértéke nyilván erőteljesebb lesz, ha az időskor határát 60 évnél húzzuk meg, mint ha 70 vagy 75 évnél, de bármelyik életkort választjuk is, az idős népesség részaránya a jövőben minden kétséget kizáróan növekedni fog.

Az időssé válás életkori „határának” meghúzásához kereshetjük azt a pontot, amikor az egészségi állapot rohamos romlásnak indul, vagy azokat az életpálya második felében bekövetkező kulcseményeket – kilépés a

2. táblázat: Az életkilátások alakulása az időskorban Magyarországon

Megnevezés	Férfiak			Nők		
	1990	2000	2010	1990	2000	2010
A 65 éves életkorban várható élettartam, év	11,99	12,49	13,81	15,26	16,17	17,62
A 65 éves életkort megélők aránya, %	57,30	60,82	67,81	79,23	81,93	85,12
A halálozás medián életkora, év	68,10	69,52	72,24	77,55	78,82	81,45

Forrás: Területi halandósági táblák 1988–1994, A halandóság földrajzi különbségei Magyarországon 2000, A halandóság földrajzi különbségei Magyarországon 2010, saját számítás.

munkapiacról, nagyszülővé válás –, amelyek társadalmi szerepeink alapvető megváltozását jelzik.

Ismereteink szerint nincsen olyan objektív meghatározható életkor, amikor a társadalom tagjai egységesen és hasonló mértékben szenvednek el egészségromlást (lásd később). Amikor viszont az említett kulcsesemények „átlagos bekövetkezését” keressük, a 65. évnél lényegesen alacsonyabb életkori határokat kapunk. A nők az elmúlt évtizedekben – az ESS retrospektív adatai szerint – átlagosan a negyvenes éveik második felében (47 év) váltak nagyszülővé, és 57 évesen nyugdíjassá (vö. 6. ábra). A férfiaknál a megfelelő események átlagosan 50, illetve 59 évesen következtek be. (A 6. ábrán referenciaként szerepeltetjük a demográfiai kalkulációkban szereplő 65 éves életkort, illetve a várható élettartamot, amely az időskor végének egyik jelzőszáma lehet.)

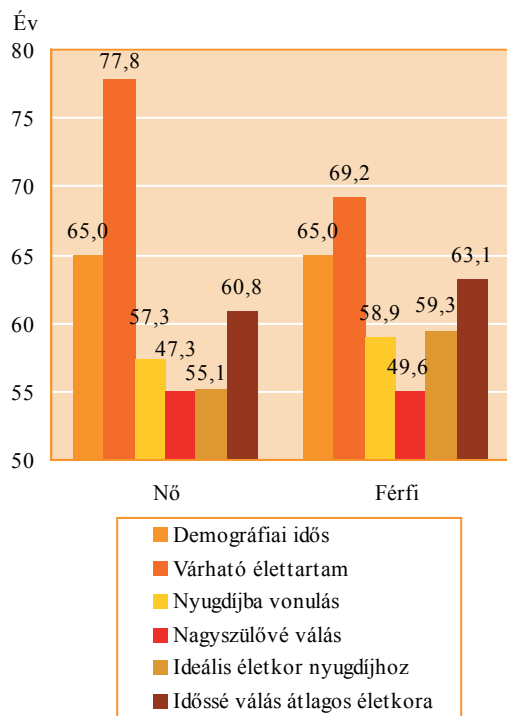
Megoldás lehet, ha az érintettek körében keresünk támpontokat, hiszen az idős-tudatnak a fenti eseményekkel és állapotváltozásokkal párhuzamosan kell alakulnia. A társadalmi státusban, egészségi állapotunkban bekövetkezett változások észleltetik velünk, hogy idősek vagyunk, és fordítva, életkor-tudatunk befolyásolja cselekedeteinket és így visszahat az egyéni idősödés folyamatára. A következőkben két ilyen időskor-határt vizsgálunk meg: a) hány éves korra teszi a magyar népesség az idős korba lépés határát, továbbá b) hogy az érintettek milyen generációhoz, életkorcsoporthoz tartozónak tekintik magukat (középkorúnak vagy idősnek tartják-e magukat [lásd keretes írásunkat]).

Magyarországon a közvélemény 2006-ban a nőknél 60,8 évre, a férfiaknál 63,1 évre tette az időskorba lépés átlagos életkorát (6. ábra). Mindkét életkor magasabb, mint a nagyszülővé, illetve a nyugdíjassá válás átlagos életkora, és közel áll a demográfiai elemzésekben jelenleg érvényesített 65 éves öregkori határ-

hoz. Végül feltüntettük az ábrán a nyugdíjazás lakosság által ideálisnak tartott életkorát is: ez 4–5 évvel alacsonyabb, mint az idössé válás határának tekintett átlagos életkor.

Objektív szempontok szerint tehát nem lehet kijelölni azt az életkort, amely alatt valaki még fiatalnak, felette pedig már idősnek tekinthető. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy a konvenciók, az intézményrendszer (nyugdíjrendszer), a munkapiac működése, az általános jólét (várható élettartam) és a kulturális tradíciók együttesen formálják az időskor határait.

6. ábra: Az időskor határai (az idössé válás átlagos életkora) nőket és férfiakat tekintve különböző kritériumok szerint

Forrás: Saját számítás, népmozgalmi adatok, ESS 2006-os és 2008-as adatfelvétel.

IDŐSNEK TARTJA-E MAGÁT EGY 60 ÉVES?

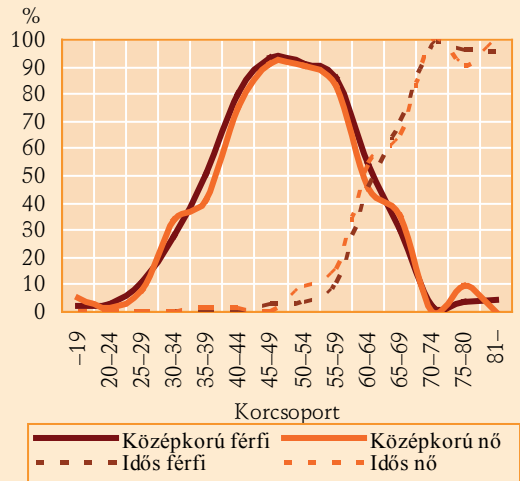
A European Social Survey 2008-as felvétele során egy újszerű vizsgálati módszerrel mérték, hogy milyen korcsoporthoz, generációhoz tartozónak érzik magukat az érintettek, ami az idősödés megtapasztalásának alternatív elemzését teszi lehetővé. Nem életkori csoportokba, hanem az egymás mellett elhelyezett 9 doboz valamelyikébe kellett magát mindenkinek „besorolnia”. A három-három-három doboz alatt rendre a „fiatal korú”, „középkorú”, „idős korú” feliratok álltak. A besorolás alapján meg lehetett állapítani, hogy ki tekinti magát fiatalnak, középkorúnak vagy idősnek. A válaszokat természetesen össze lehet vetni az érintettek tényleges életkori hovatarozásával, aminek alapján látjuk, hogy az egyes életkorokban mennyire egységes az érintettek generációs vagy korcsoport-tudata.

A generációs, életkorcsoportos hovatarozás-vizsgálat azzal az eredménnyel jár, hogy megállapíthatjuk: az idősödés egy folyamat; az önértékelést és az önazonosságot tekintve valakinél korábban, másnál később tudatosul. A 60–64 éves korcsoportokhoz tartozók egyik fele például középkorúnak, a másik fele viszont idős korúnak tartja magát (D1. ábra). Sőt, a 65–69 évesek több mint harmada úgyszintén középkorúnak tartja magát, és csak a 70 év felettiek között beszélhetünk egységes idős kori tudattal rendelkező népességről (D1. ábra). Megállapíthatjuk, hogy az idős korúság tudata a korábbiakban említett idős kori határokat követően alakul ki. (A 65–69 évesek között vannak először többségben azok, akik magukat idősnek tartják, és csak a 70 év fölöttiek esetében állíthatjuk, hogy teljessé vált körükben a magukat idősnek tartó népesség.) Érdeemes felhívni a figyelmet rá, hogy a nyugdíjba lépés átlagos életkorában az érintettek döntő többsége középkorúnak tartja magát.

A magyar népesség generációs (idős kor-) tudata eltér az európai átlagtól: noha mind Európában, mind Magyarországon az 50-es éveik végén járók körében válik érzékelhetővé a társadalomban a magukat idősöknek tartók csoportja, Európában későbbi

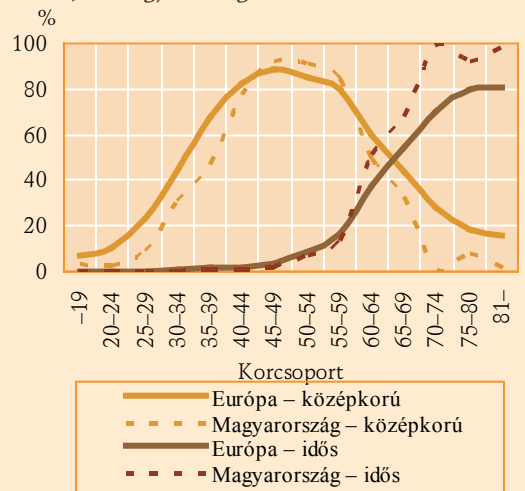
életkorban fejeződik be, sőt nem is válik teljessé az idős-identitás elterjedtsége. Az európai népességben a 70–74 évesek negyede még középkorúnak tartja magát (D2. ábra).

D1. ábra: A különböző korcsoportokhoz tartozók önértékelése (milyen arányban sorolják magukat az idősök, illetve a középkorúak közé), nemek szerint^{a)}

Forrás: Saját számítás, ESS 2008-as adatfelvétel.

D2. ábra: A különböző korcsoportokhoz tartozók önértékelése (milyen arányban sorolják magukat az idősök, illetve a középkorúak közé) Európában (népességsúly szerint) és Magyarországon

Forrás: Saját számítás, ESS 2008-as adatfelvétel.

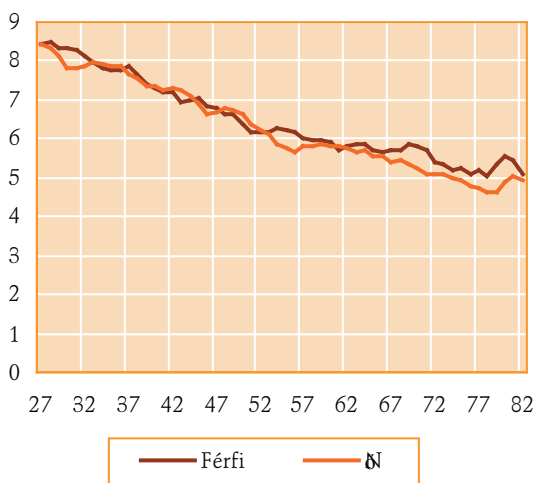
^{a)} Az érintettek 9 kategóriába, összességében fiatalnak, középkorúak vagy idősnek sorolhatták be magukat.

AZ IDŐSEK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁNAK ALAKULÁSA

Közhely, hogy az életkor növekedésével mindkinek romlik az egészségi állapota, növekszik a (már nem gyógyuló) betegségek, az orvoshoz járás, a gyógyszeresedés gyakorisága. Ezt a fokozatos egészségromlást mutatja be ábránk, ahol az észlelt vagy szubjektív egészségi állapot alakulása látható az életkor növekedése mentén (7. ábra). (Esetünkben az érintetteknek egy 0–11-ig tartó skálán kellett megjelölniük, mennyire elégedettek az egészségi állapotukkal.)

7. ábra: Az egészséggel való átlagos elégedettség* életkor és nemek szerint, 2008

*11 fokú skálán (0=teljesen elégedetlen, 10= teljesen elégedett) adott válaszok átlaga, hároméves mozgó-átlagok alapján.

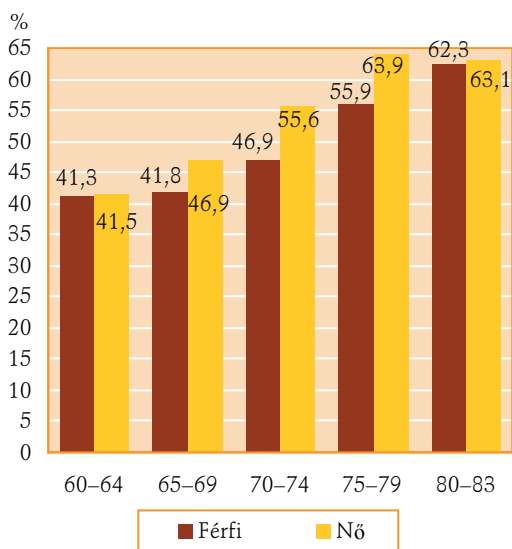
Forrás: Saját számítás, KSH NKI Életünk fordulópontjai demográfiai adatfelvétel, 3. hullám, 2008.

Noha ismerjük a fenti változó gyengeségeit, számtalan elemzés visszaigazolja az egyén által észlelt és a szakember (orvos) által megállapított egészségi állapot közötti erős kapcsolatot. A valóságban persze az egyes ember

vagy rendelkezik egy betegséggel (vényomásprobléma, emésztési baj, gerincbántalom stb.) vagy sem, így nem fokozatosságról, hanem bináris (beteg/nem beteg) helyzetekről van szó, az emberi test mégis fokozatosan fárad el, sokasodnak a különböző betegségek. A mértéket tekintve életkor szerint nincsen lényeges különbség a nemek között.

Egy másik, az egészségi állapotot és az életminőséget mérő változó – a „mindennapi életben betegség miatt korlátozottak” részarányának alakulása – az előzőekhez hasonló képet mutat, hiszen az akadályozottak részaránya fokozatosan nő. E változót tekintve kivehető a problémák növekedésének kor szerinti ütemváltása, és a nemek szerinti különbségek (8. ábra).

8. ábra: Egészségi probléma, betegség, rokkantság gátolja mindennapi tevékenysége elvégzésében, korcsoport és nemek szerint, 2008

Forrás: Saját számítás, KSH NKI Életünk fordulópontjai demográfiai adatfelvétel, 3. hullám, 2008.

Noha már a 60-as éveik elején járók körében is magas az akadályoztatottak aránya (kb. 40 százalék), lényeges romlás, a korlá-

tozottak arányának növekedése a 70. életév után következik be. A nagyon idősök csak alig több mint harmada nem korlátozott mindennapi életvitelében.

Tehát ma Magyarországon valahol a 70. életév körül várható lényeges életminőségromlás. A férfiak alacsonyabb korlátozottsága a szelekciós hatásból, magasabb halandóságukból következhet.

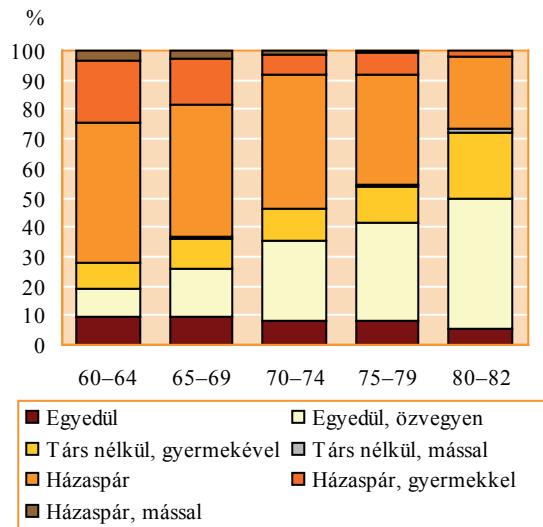
CSALÁDSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK, CSALÁDI VISZONYOK

Noha a családi változások legintenzívebb időszakának a fiatal felnőttkort tekintjük (párválás, gyermekvállalás), a családi viszonyok időskorban is számtalan átalakuláson mennek keresztül. Az időskori átmeneteknek persze sajátos vonásai is vannak: ez nemcsak abban mutatkozik meg, hogy az életpálya különböző szakaszai eltérő múlt-jövő perspektívával rendelkeznek, de abban is, hogy míg a fiatalkori változások akaratlagosak, az időskori változások a cselekvő szubjektumtól többé-kevésbé független folyamatok eredményei.

Az időskori családszerkezetet három fő társadalmi folyamat formálja: a gyerekek elköltözése, az özvegyülés és a gyerekekkel való összeköltözés. Egy negyedik szerep – a nagyszülővé válás és a nagyszülőség – ma már általában a tágabb családi rendszer részeként értelmezhető. A gyerekek elköltözése a középkorúak körében indul el és teljesedik ki, de részben belenyúlik a fiatal időskorba. Míg a 45–49 évesek több mint fele – 55 százaléka – házasként él gyermekeivel, addig a következő korcsoportnak már csak a harmada (33,5 százalék) (vö. 11. ábra). E változások következménye az „üres fészekként” is ismert, csupán a házaspár alkotta háztartás. Noha a gyermekvállalás halasztása következtében nő a fiatalon partnerként együtt élő aránya, a várható élettartam növekedése az

időskori párkapcsolat időszakát is megnyújtja. A 2008-ban felvett adatok szerint a 65–69 évesek több mint harmada (36,0 százalék), de a 75–79 éveseknek is még alig kevesebb mint negyede (22,9 százalék) él így együtt. Az özvegyülés családbontó szerepe a relatíve rossz magyar halandósági viszonyok következtében már a hatvanas éveiben járkat is erőteljesen érinti (9. ábra). A 65–69 évesek negyede (24,1 százalék) özvegyként egyedül él; a 75–79 éves korcsoportban az özvegyek aránya az idősök felét (45,0 százalék) teszi ki. Noha tapasztaljuk, hogy nő a házasságukat húsz év után felbontók részaránya (vö. 2. fejezet: Válás), az időskori egyedüllét döntő oka ma is az özvegyülés. A késői időskor lassan terjedő eseménye a szülők és valamelyik gyermek újbóli összeköltözése: míg a hetvenes éveik végén járó idősök alig több mint tizede (10,4 százalék) él gyermekeivel, a nyolcadik évtized fordulójára ez az arány az idősök egyötödét (20,9 százalék) teszi ki.

9. ábra A különböző korcsoportokhoz tartozó idős népesség megoszlása háztartástípusok szerint, 2008-ban

Forrás: KSH NKI, Életünk fordulópontjai demográfiai adatfelvétel, 3. hullám, 2008, saját számítás.

3. táblázat Az első házasságot kötők párkapcsolati pályájának néhány jellemzője a 60 év feletti népesség körében, 2008–2009-ben

Mi történt az első házassággal?	Korcsoport				
	60–64	65–69	70–74	75–79	80–82
Jelenleg is első házasságban él	57	52	44	37	21
Felbomlott, elvált	23	21	17	19	13
Felbomlott, megözvegyült	20	27	39	44	60
Összesen, %	100	100	100	100	100
n=	870	727	574	488	210

Forrás: NKI, Életünk fordulópontjai demográfiai adatfelvétel, 3. hullám, 2008, saját számítás.

A férfiak alacsonyabb várható élettartama következményeként az özvegyülés következtében létrejövő egyfős háztartások körében jelentős a nőtöbbség, és inkább a nőket jellemzi (24,6 százalék), hogy a késő időskorban (újra) a gyermekeikkel élnek együtt. Az idős férfiak körében viszont a két házaspárból álló párkapcsolat a legelterjedtebb: a 70–74 évesek 57,5 százaléka él ilyen háztartásban.

A mindenkori idősök családszerkezete természetesen egy hosszú életút eredménye. Érdekes megvizsgálni, hogy a 60 év feletti milyen gyakoriságban élték meg az életpálya családi kulcseményeit. Azon generációkról van szó, amelyek körében a házasságkötés még teljes körű volt: a 2009-ben 60 év feletti 97 százaléka kötött életében házasságot. Többségük jelenleg is házasságában él; a 60–64 évesek 57 százaléka, a 75–79 évesek 37 százaléka igaz ez (vö. 3. táblázat). Az első házasságok többsége – ha felbomlottak – nem válás, hanem özvegyülés következtében ért véget.

Mivel ezen kohorszokban az első házasságkötés időpontja a nők körében 20 év körül volt, a ma a hatvanas éveik végén, hetvenes éveik elején járók átlagosan 45–50 éve, közel két emberöltőnyi idő óta élnek együtt első házastársukkal. Az elváltak átlagosan kb. 13 év együttélés után szüntették meg párkapcsolatukat.

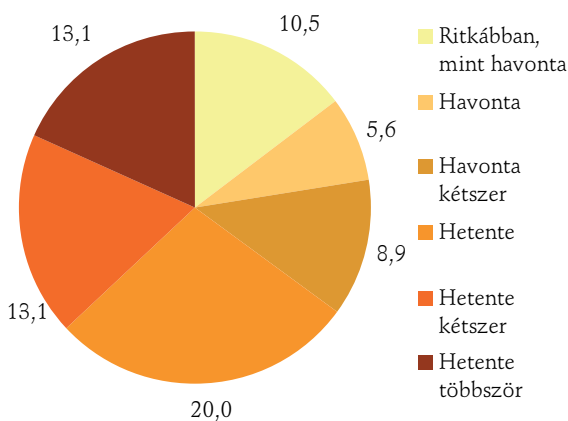
Számtalan olyan felvetéssel találkozhatunk, hogy a *párkapcsolattal való elégedettség* (a boldogság) a párkapcsolati életút mentén hullámzik. E kérdés érdemi vizsgálatát csak követéses adatgyűjtések teszik lehetővé. Mivel az időskorúakat illetően ilyen nem áll rendelkezésünkre, azt tudjuk megvizsgálni, hogy az idősök elégedettebbek-e párkapcsolatukkal, mint a fiatalabbak. Adataink szerint a párkapcsolatokkal való elégedettség az időskorban nem csökken. (Bár az a tény, hogy a 0–10-ig tartó skálán átlagosan 8,5 és 9 körül mozognak az elégedettségi átlagok – a jelentékeny válási arányszámok mellett –, arra utal, hogy a párkapcsolatból való válaszközlésben az érintettek jobban alkalmazkodnak az elvárásokhoz.)

Az idősebbek családi viszonyainak áttekintése során a házastársakon és az idősebbekkel együtt élő gyermekeken túl érdemes figyelmet fordítani a *külön élő gyermekekre, a külön élő gyermek és a szülők kapcsolatára*, hiszen a gyermekek nagyobbik aránya nem az idősökkel él együtt. Az idősök felől közelítve, az *Életünk fordulópontjai (ÉF)* 2008. évi kérdezése alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a mintában található 60 év feletti több mint kilenctizedének (91,6 százalék) volt gyermeke, és 85,2 százalékanak volt külön élő gyermeke. Az idősök többségének, 68,1 százalékanak csak külön élő, 17,1 százalékanak külön élő és

vele élő gyermeki is voltak, és csak a kisebbségnek (6,4 százalék) voltak kizárólag vele élő gyermekei.

Noha a szülők és gyermekek kapcsolata számtalan szempontból értékelhető, az *ÉF*-ben két szempont szisztematikus „mérésére” nyílt lehetőség: a személyes találkozások gyakoriságát, illetve a gyermekhez fűződő kapcsolattal való (11 fokú skálán mért) elégedettség mértékét tudtuk mérni. Ez utóbbit részletesebben aligha lehet elemezni, hiszen a 60 év felettiak igen magasra értékelték a gyermekeikhez fűződő kapcsolat minőségét; az átlagos elégedettség a maximum 10-es közelében van, 9,1-es átlagot mutat. Ez azt jelenti, hogy szinte mindenki a legfelső három érték (8–9–10) közül választva „nagyon elégedett” volt a gyermekével való kapcsolattal. Erdemi különbség nemek szerint volt tapasztalható: a férfiak elégedetlenebbek voltak külön élő gyermekeikkel, mint a nők. A másik változó (a személyes találkozások gyakorisága) kapcsán lényegesen többet tudunk meg a külön élő gyermek és az idős szülő kapcsolatáról.

10. ábra: A gyermeküktől külön élő szülők és gyerekek közötti kapcsolat (a találkozás gyakorisága)

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai demográfiai adatfelvétel, 3. hullám, 2008, Saját számítás.

A szülők egyharmada (29 százalék) naponta, negyede (26,1 százalék) pedig ha nem is naponta, de gyakran hetente találkozik a gyermekeivel (10. ábra). A szülők egytizede találkozik igen ritkán (ritkábban, mint havonta) a gyermekeivel. Összességében a gyermekeiktől külön élő szülők több mint felének szinte napi személyes kapcsolata van valamelyik gyermekével, és csak a szülők 15 százalékáról mondhatjuk, hogy igen ritkán (havonta, vagy annál is ritkábban) találkozik külön élő gyermekével. A szülőkkel való személyes kapcsolattartást alapvetően a közelség határozza meg; a gyakori kapcsolatot segíti elő, hogy a gyermekek fele ugyanazon a településen él, ahol a szülei.

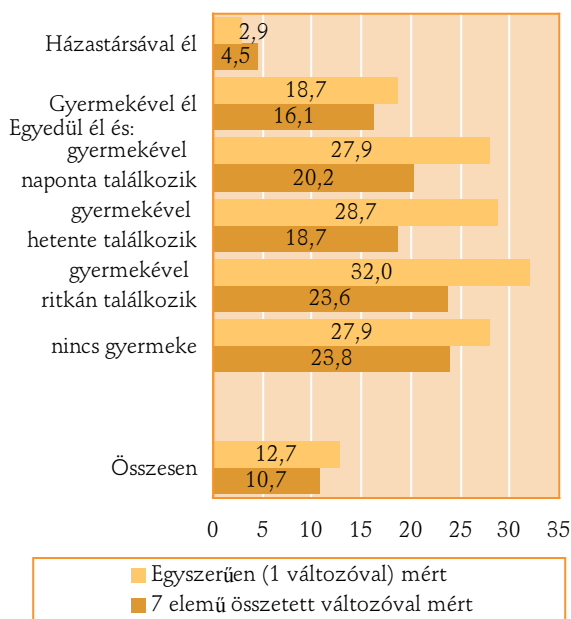
A családi viszonyok, a szűkebb és a tágabb család minden kétséget kizáróan kulcsszerepet játszik az idősebb korosztályok jólétének, lelki és testi épségének alakulásában, az idősök önértékelésében. A családi viszonyok egyértelműen megmutatkoznak, ha azt a magányosság egyszerű és összetett indikátoraival összevetjük. Az *ÉF*-ben hét állítás segítségével mértük a magányosság különböző oldalait és megnyilvánulásait. Ezen állítás egyik eleme – „az elmúlt héten magányosnak éreztem magam” – önmagában is jól jellemzi az érintettek helyzetét, de a magányosság összetett állapota mégis árnyaltabban jellemezhető a hét állítást magában foglaló indexszel.¹

Összességében a 65 év felettiak alig több mint tizede érezte gyakran vagy állandóan magányosnak magát. Az összetett index alapján hasonló arányú népességet (10,7 százalék) tekinthetünk magányosnak. Várakozásunknak megfelelően – bármelyik indikátort is vesszük figyelembe – az életkor növekedésével nő a magányosok száma. A 80–82 évesek között közel kétszer annyian magányosok, mint a 60–64 évesek között. A családi viszonyok azonban az életkornál sokkal inkább magyarázzák az idősödő népesség magányosságát. Amíg az érintettek házasságban, párkapcsolatban

¹ Az összetett indikátort alkotó hét állítás röviden: *Úgy érezte, a) senki nem tud segíteni rosszkedvén, b) lehangolt, c) kudarc az élete, d) félt, e) magányos volt, e) szomorú, f) elsírtá magát.*

latban élnek, a magányossággal küzdők aránya elenyésző közöttük (3–5 százalék). Nem meglepő, hogy a magányosokat a társ nélkül élők között kereshetjük. Vajon a gyerekekkel való együttélés (visszaköltözés, összeköltözés), a gyerekekkel való gyakori személyes kapcsolat mennyiben képes betölteni azt az űrt, amely a társ elvesztése következtében kialakul? Ha röviden kellene válaszolni: aligha. Noha van különbség azok magányosság-érzete között, akik a gyerekekkel, illetve akik a gyerekeiktől távol, igen ritka személyes kontakttal jellemezhető kapcsolatban élnek, ez a különbség vártnál (talán) kisebb.

11. ábra: A 65 év feletti, eltérő családi viszonyok között élő népesség magányossága egyszerű és összetett magányosság-index szerint, 2008

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai demográfiai adatfelvétel, 3. hullám, 2008, saját számítás.

Egyértelműnek látszik, hogy azok, akik a gyerekekkel élnek, kevésbé magányosak, mint akik külön, de a gyerekekkel való

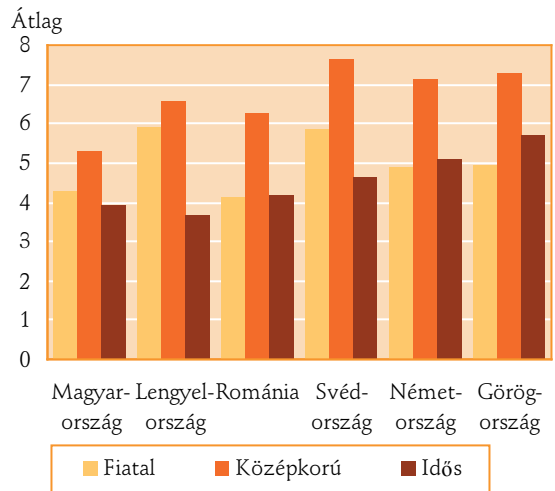
kapcsolatuk gyakorisága mentén nincsenek ugyan erőteljes különbségek. További vizsgálatot igényel persze az egyéb összetevők figyelembevétele, ám azt bizonyosan állíthatjuk, hogy a társ elvesztését követő egyedüllétből fakadó magányosságot a gyerekek együttléte csak valamelyest tudja ellensúlyozni.

AZ IDŐSEK MEGÍTÉLÉSE, RELATÍV HELYZETE

Az egyes társadalmi kategóriákról – így az idősekről – alkotott kép mindennapi cselekvéseink, döntéseink részévé válik, és ezzel aktívan hozzájárul az adott társadalmi csoport helyzetének formálásához. Korábbi elemzések szerint az idősek társadalmi megítélése némileg javult (vö. Demográfiai portré 2009). Itt most arra koncentrálnunk, hogy a magyarországi időskorúak megítélése nemzetközi összehasonlításban milyen jellemzőkkel bír. A 2008-as ESS-kérdézés során feltették a kérdést, hogy a kérdezettek egy 0-tól 10-ig terjedő skálán hol helyeznék el a hetvenes éveikben járókat. A fenti kérdésre adott válaszok egyszerre mérik az idősek objektív körülményeit (például anyagi helyzetét) és megítélését (például presztízsét). Az áttekinthetőség érdekében hat ország lakosságának adatait emeltük ki, és rendeztük az idősek társadalmi státus helyzetének csökkenő sorrendjébe (vö. 12. ábra). Legelőnyösebbnek a Dél-Európában (Görögország), illetve a Nyugat-Európában (Németország) élő idősek társadalmi státusa tűnik, leginkább hátrányosnak pedig a volt szocialista országokban élőkét, köztük a magyar 70 évesekét. Az idősek társadalmi belüli megítéléséhez azonban érdemes a fiatalok (20-asok) és az érett korúak (40-esek) társadalmi pozicionálását is figyelembe venni: egyrészt azt, hogy hogyan viszonyul a fiatalok és az idősek megítélése, másrészt a státushierarchia átlagos szintjét.

Az idősek státusa Magyarországon – európai összehasonlításban – az alacsonyabbak közé tartozik. (A 25 ország tekintetében a 3. legalacsonyabb.) Továbbá Magyarország azon országok között helyezkedik el, ahol az idősek státusát alacsonyabbnak tartják, mint a fiatalabbakét. Ez a volt szocialista országok többségét jellemzi, de az idősebbek és fiatalabbak relatív megítélése a skandináv országokban is hasonló. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Magyarországon minden életkori csoport helyzetét viszonylag alacsonynak ítélték meg, azaz az idősek elmaradása az érett korúakkal való összehasonlításban Európában a legkisebbek közé tartozik. Mindezek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy noha Magyarországon az idősek státusát más korcsoportokhoz képest hátrányosan ítélik meg, relatív hátrányuk mégis az egyik legkisebb Európában.

12. ábra: A 20, 40 és 70 évesek társadalmi státusának megítélése hat európai országban, 2008-ban

Forrás: Saját számítás, ESS 2008-as adatfelvétel.

FOGALMAK:

Időskori függőségi ráta: az aktív korú (15–64 évesek) népességre jutó idősek (65 évesek és idősek) aránya.
Öregedési index: a 14 éves és fiatalabb népességre jutó idősek (65 évesek és idősebbek) aránya.

HONLAPOK:

Kannisto-Thatcher Database on Old Age Mortality: <http://www.demogr.mpg.de/databases/ktdb/>
WHO European Health for All database (HFA-DB): <http://data.euro.who.int/hfad/>
Európai Unió Statisztikai hivatala (EUROSTAT) által közzétett demográfiai adatok: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/introduction>
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
A Központi Statisztikai Hivatal által elérhető demográfiai adatok: http://www.ksh.hu/nepesseg_nepmozgalom

IRODALOM

Daróczi E. – Spéder Zs. (2000) (szerk.): *A korfa tete-*

- jén.* KSH NKI Kutatási jelentések 64. KSH NKI, Budapest.
- Demography report 2010. *Older, more numerous and diverse Europeans.* Luxembourg: Publications Office of the European Union 2011. 180.
- Dobossy I. – S. Molnár E. – Virágh E. (2003): *Öregedés és társadalmi környezet.* KSH NKI Műhelytanulmányok 3. KSH NKI, Budapest.
- KSH (1995): *Területi halandósági táblák 1988-1994.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2001): *A halandóság földrajzi különbségei Magyarországon 2000.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2011): *A halandóság földrajzi különbségei Magyarországon 2010.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH – NEFMI (2012): *Ezüstkor. Időskorúak Magyarországon, 2010.* KSH – NEFMI, Budapest.
- Monostori J. (2004): Az idősek és a szegénység az 1990-es években. In Monostori J. (szerk.): *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata.* KSH, Budapest: 137–174.
- S. Molnár E. (2004): Életmód és közérzet az idősödés korában. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Ríport 2004.* TÁRKI, Budapest: 152–164.